

KEMÉNY G. GÁBOR

A nemzetiségi kérdés a régi Népszavában az első világháborúig

„Erről a korszakról tulajdonképpen époszt kellene írni. Az éposz pátosza nélkül alig lehet hozzányúlni a tollhoz, amellyel méltatást akarnánk írni arról a gyönyörű küzdelemről, amelyet a *Népszava* vívott a magyar munkásosztály, a dolgozó és szenvedő néptömegek felszabadításáért — írta Szakasits Árpád a lap 75. évfordulóján.

Dramai küzdelem volt ez! A munkásosztály igazsága került összeütközésbe az elmaradott ipari viszonyokkal, a kapitalista kizsákmányolás falánk telhetetlenségével és a magyar feudalizmus roppant hatalmával. Mérjük az időhöz a haladást és megkapjuk a nagyszerű kísérletek, a hősi harcok és bámulatos eredmények mérlegét.”¹

E tanulmány mégis „az éposz pátosza nélkül” közelíti meg tárgyát, melyről voltaképp nem korlátozott terjedelmű áttekintést, széles anyaggyűjtésre alapozott monográfiát kellene írni. Elmondhatjuk, az anyaggyűjtés hónapjai alatt sokszor az volt az érzésünk, hogy a rendkívül kiterjedt forrásanyag szétfeszíti ennek a korlátozott terjedelmű cikk tanulmánynak a kereteit. Az ezernél jóval több tárgyköri adat, az eddig közelebről senki által ilyen mélységig aligha végzett feltárás, az egész gyűjtés áradó sajtó- és nemzetiségtörténeti újszerűsége, eddig valósággal ismeretlen összefüggése nyilván nem egyetlen tanulmány apparátusának tartozéka. Mégis így, ezzel a fáradsággal, elmélyüléssel közeledtünk a tárgyhoz, melynek bonyolult szerkezetében, összefüggéseiben csakis így tudtunk a modern történeti feldolgozás időtálló igényeinek megfelelően eligazodni. Munkánkat mindezekért csak „első lépésnek”, „első lépcsőfok”-nak tekintjük, a jövő kutatás valamelyes megkönnyítése érdekében.

Így e tanulmány írója széles összefüggésben végzett gyűjtéséből ez alkalomból kénytelen kirekeszteni az MSZDP, az egykori Magyarországi Szociáldemokrata Párt és központi sajtóorgánuma 1877—1914. évek közötti párt- és sajtótörténetének elemzését. Amit nyilván nem kevesen, s a szerzőnél bizonyára hivatottabb és avatottabb szak-kutatók, a hazai szociáldemokrata mozgalom korai szakaszának szakértői, a mulasztás pótlása érdekében bizonyára elvégeznék majd.

Különösen áll ez a kérdés *sajtótörténeti* felére, hogy egy kétségtől figyelmet érdemlő „sajtómemoáron”², néhány érdekes irodalmi-publicisztikai szöveg-összeállításán³ és adalékcikken, kisebb tanulmányon kívül politikai sajtónk e neves orgánumának voltaképp nincs tudományosan mérhető és értékelhető szakirodalma. A *Népszava sajtótörténete, még a korai évtizedek vonatkozásában sem készült el mindmáig*,⁴ ami viszont — sajnos — összefügg a magyar sajtótörténeti kutatás — egy készülő nagyobb igényű gyűjtemény révén a közeljövőben bizonyára javuló, de jelenleg kedvezőtlen összképet mutató — helyzetével.

A lap általános sajtótörténeti bemutatásának azonban olyan tárgyi akadályai is vannak, melyekkel a történeti publicisztika eszközeivel már hosszabb ideje meg lehetett volna birkózni. Ilyen például az, hogy *Révész Mihálynak* a negyvenes évek második felében kiadott lapemlékezése⁵ óta még mindig nem került sor egy akárcsak a dualizmus bukásáig terjedő népszerűsítő jellegű kismonográfia megírására. Pedig

egy ilyen kiadvány elsőrendű fontosságú laptörténeti adatokat és összefüggéseket is tisztázhatott volna. Egyet — inkább csak kuriózumként — a Népszava küszöbön álló „második” centenáriuma idején megemlítenénk. Ez pedig nem több, de nem is kevesebb, mint a magyar munkássajtó akkori, 1918 előtti vezető orgánusának *tényleges kora*, s ebből következően *konkrét évfolyamszámolásának* kérdése.

Ismeretes ugyanis, hogy az ezen a néven előbb kéthetenként, majd hetenként, még később hetenként többször, s végül kétszeri nagyszerű kezdeményezés (1895, 1905) után naponta megjelenő hírlapunk nem 1873. január 5-én — ez lapelődje a szintén nagymúltú *Munkás-Heti-Krónika* alapításának időpontja —, hanem 1877. május közepén indult, amiben ma már a lexikográfiai források is megegyeznek.⁶

A tanulmány szerzője azonban nem a lappal kapcsolatos sajtótörténeti teendők elvégzésére, hanem egyetlen fontos tárgykörnek, a *nemzetiségi kérdésnek* a lapon belüli vázlatos vizsgálatára vállalkozott, az 1877. évi alapítástól az első világháború kitöréséig terjedő szakaszon.⁷

Ebben a bonyolult korszakban a nemzetiségi kérdés kezdettől jelen volt a dualizmus kora társadalmi szerkezetében, s csak szervezetségi fokán, az ország „másik felének”, nem magyar népei, nemzetei együttműködésének arányán fordult szerepe és befolyása a monarchia Lajtna inneni részében. Ennek a nemzetiségi kérdésnek a jelentőségét azonban — mint ezt a továbbiakban vázolni igyekszünk — mind a magyar polgári pártok mozgalmában, mind a magyar munkásmozgalomban aránylag későn ismerték fel. Ez okozta, hogy a társadalmi ellentmondások századfordulói és századeleji kiéleződésekor támadt államválságon belül a választójogi harccal együtt felerősödött a munkásmozgalmon belül is a nemzetiségi kérdés.

*

A nemzetiségi kérdés korszerű felismerésének szálai 1870 tavaszáig, az *Általános Munkás Újságnak* *A kolosvári testvérekhez* intézett ismert felhívásáig nyúlnak vissza.⁸ Ebben a felhívásban olvasunk először nemzetiségre való tekintet nélküli szervezkedésről.⁹ A felhívásnak azonban aligha volt foganatja, mert hasonló egyértelműséggel csak évek múltán, 1876 karácsonyán, illetve 1877 elején egy hazai szerb nemzetiségű szocialista cikkében merül fel újra az ekkor már *Frankel* Leó szerkesztette *Arbeiter-Wochen-Chronik*, illetve a *Munkás-Heti-Krónika* hasábjain.¹⁰ Nemcsak a cikkíróra, az egykorú nemzetiségpolitikai helyzetre is jellemző, hogy a cikkíró érdeklődésének előterébe a nemzetiségi gyűlölködés elleni küzdelem kerül. „A nemzetiségi gyűlöletnek — írja — el kell veszni, mert valódi érdekellentét a különféle nemzetiségek között nem létezik. E tény öntudatára Magyarország népei majd csak rájönnek, de nekünk kötelességünkben áll ennek minél előbb érvényt szerezni.”¹¹ A magyar nemzetiségétörténetben oly izgalmas és forrongó hetvenes évek végéről csupán még egy alkalommal találkozunk erőteljesebb nemzetiségvédő megnyilatkozással. Ismét *Frankel* német nyelvű hetilapja emel szót a nemzetiségi kérdésben. Tiltakozik a *Straža* (Őrség) Újvidéken megjelent szerb nyelvű szocialista szemle szerkesztőinek kiutasítása ellen.¹² Ez a cikk már 1879. június elsején jelent meg, s ettől kezdve ez a bátor, baráti és polemikus hangvétel egyelőre elhallgat a hazai munkássajtóban és mozgalomban.

Helyébe új, az eddiginél általánosítóbb, felszínesebb vizsgálódás lép, ami ettől kezdve kevés kivétellel évekig hangadó lesz az amúgy is kisszámú nemzetiségi vonatkozású közleményekben. A munkássajtó aláírt és szerző nélküli cikkeinek írói általában a munkás szervezkedés ügyét féltik a nemzetiségi kérdés jelentkezésétől, a kérdéssel való megértőbb foglalkozás helyett. Így tesz a korán elhallgató *Horváth János* is a *Népszava* első évfolyamában, amikor a nemzetiségi érzület ellensúlyaként a „nemzeti rajongásról” szól, mert — mint írja — „a nemzetiségi súrlódás és a hazafiúi ábrándozás hatalmasok kezében nem egyéb mint eszköz, mely a népeket egymás ellen gyűlöletre serkenti”.¹³ *Kupa Árpád* azonban már az első nagy pártgyűlés, a *Magyarországi Általános Munkáspárt* időszakában kilenc, egymást gyűlölő hazai nemzetiségi fajról beszél.¹⁴ *Csorba Géza* *A nemzetiségi kérdés* címmel 1880 nyarán zava-

ros társadalmi színműkísérlet részletét közli, nyolc folytatásban.¹⁵ Szereplői úgy vélik, a nemzetiségi ellentét valósággal feloldhatatlan... „nem kizárólag szorítkozik a munkásosztályra, hanem kiterjed az egész országra, sőt az egész emberiségre”.¹⁶

Nem nehéz az új, vagy nagyon is régi, *Frankel* előtti irányzat mögött a társadalmi kérdések nagyobb részében továbbra is haladó, de a nemzetiségi kérdésben sajátosan elfogult *Táncsics*ot is megelérnünk, aki négy évvel halála előtt a *Népszavában* közölt emlékezetes „születésnap” cikkében,¹⁷ 1880 tavaszán itt is tovább „védnökösködik”. Terjesztve a korai munkásajtóban az „egységes magyar nyelvi nemzet” *Trefort* kultuszminiszter által propagált hamis csengésű, nacionalista-soviniszta szólamát.

Innen azonban már visszakanyarodik az út. A nyolcvanas évek során, a kilencvenes évek elején egész sor apró hír és tudósítás mutatja, hogy egy új, az ország nem magyar ajkú népei, szélesebben a monarchiában élő más nemzetek munkásszervezkedése iránti érdeklődés és megértés motívuma is kezd felerősödni az 1890. december 7—8-án tartott alapító kongresszus óta immár *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* szervezeti mozgalmában és sajtójában.

A nemzetiségi kérdés korszerű felismeréséhez még mindig hosszú, kisebb-nagyobb kitérőkkel szegélyezett út vezet. A körvonalak azonban, a *Népszava* behatóbb tanulmányozása során nyert értesülések révén, a feltételezett századelői változásnál korábban kezdenek kirajzolódni.

A „szocialisztikus életképek” ismét felelő halmazából a bő publicisztikai megközelítésből, helyzetképből, riportból, tudósításból például határozottabban, egyértelműbben csendül ki a választójogból, országgyűlésről, társadalmi felemelkedésből egyaránt kirekesztett hazai néptömegek sorsa feletti szolidaritás, a *közös sors feletti* tűnődés motívuma.

Ez a tudat hatja át a névtelen cikkírókat és tudósításokat — a *Népszavában* a tízes évekig ritkaságszámba megy az aláírt vezércikk is —, amikor szűkebb vagy szélesebb viszonylatban a hazai és a monarchiabeli más ajkú szegénység problémáiról, helyzetéről beszámolnak. Most csak jelzésszerűen, az említett rokonosuló érdeklődés bizonyítására sorolunk fel néhányat a hosszabb-rövidebb írások közül.

Találunk a cikkek sorában együttlérő beszámolót a legyűrt hercegovinai lázongásról, a csehországi szövőmunkások és bányászok sztrájkjáról, az északi megyék népének mérhetetlen nyomoráról, a szlovák gyolcsos házalók ügyéről, akik — további intézkedésig — háborítatlanul járhatják holmijaikkal az országot és kirakodhatnak a vásárokon.¹⁸ A kivándorlásba üldözöttek pénzküldeményeiről, és magáról a kivándorlásról, melynek kényszerítő körülményeit kellene alapvető társadalmi reformmal megszüntetni.¹⁹ Olvasunk az 1888. évi ausztriai szocialista kongresszusról, melynek eredményes munkájához jókívánságait küldi a lap „azon szolidaritásánál fogva, mely a munkásmozgalmakban nemzetiségre és nyelvre való különbség nélkül fennáll.”²⁰

Nem kevés a kisebb-nagyobb kulturális vonatkozás. A kilencvenes évek elején például egy eddig tudomásunk szerint minden Komenský-bibliográfiából kimaradt, elmélyült értékelést olvasunk *Comenius* Jánosról. „Akár *Comenius*, akár *Komenský* — írja a mély érzésű, kulturált névtelen —, ő olyan férfiú volt, ki életét az emberiség jóvoltának szentelte, és mint ilyen, méltán megilleti őt a proletárság elismerése és emlékének tiszteletben tartása”.²¹ Ez a kulturális érdeklődés nemcsak a távoli múlt felé fordult. A szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok ihletett ápolóját, az író, a műfordítót, a szerkesztőt, *Jozef Škultétyt* is védelmébe veszi a lap, akit a *Narodnie Novinyban* a szlovák kulturális sérelmek ügyében írt cikkeiért sajtópörbe fogtak.²² A cikk összegezésésként — elmarasztalva egyes nemzetiségi vezetőknek azt a törekvését, hogy „hol Romániával, hol Csehországgal akarnak elérni eredményt”, ezeket olvassuk: „A nemzetiségieknek, ha komolyan akarnak küzdeni, meg kell szerezni azt a fegyvert, mely osztály vagy nemzetiségi uralom megtörésére egyedül alkalmas, s ez az *általános választói jog*.”

Bizonyos, hogy a *Népszava* a hazai nemzetiségi politika nem egy fontos kérdésében, így az 1893. évi magyar—román főiskolai röpiratvitában, a „Replika-pör”-ben,

az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus megítélésében nem látott eléggé világosan.²³ Ugyanakkor azonban az is bizonyos, hogy már a kilencvenes évek elejétől, amikor az ország népei közös gazdasági és politikai, *választójogi* harcában, és a teljes társadalmi-politikai fegyverközösségben határozta meg azt az elvi alapot, mely a nemzetiségi kérdés megoldását is eredményezheti — világos álláspontja volt. „A Magyarországi Szociáldemokrata Párt — véli a Népszava 1893-ban — arra törekszik, hogy az összes népet nemzetiségi, faji és nemi különbség nélkül a gazdasági különbség bilincseiből kiszabadítsa, annak politikai jognélküliségét megszüntesse, valamint, hogy a munkásnépet a szellemi satnyulásból kiemelje.”²⁴

A Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikájának tehát már a kilencvenes években módja és lehetősége lett volna a nemzetiségi kérdések szélesebb alapú kiépítésére, belső rendezésére.

Ezzel szemben — az 1903. évi pártkongresszus után — előmenetel helyett nagyarányú és tagadhatatlan visszaesés következett be. Az 1904. évi kongresszusként az előző évi, közel négyszáz nemzetiségi küldötttel és vendéggel szemben alig volt nemzetiségi delegátusa, s „a kongresszus »magyarországi« jellege rövidesen elenyészett... s a továbbiakban a szociáldemokrata párton belül is fokozatosan elkülönülnek az egyes »nemzetiségi« csoportok és tagozatok”.²⁵

Találónak jellemzi ezt az 1903 tavasza után bekövetkezett visszalépésként *Kende János*, a kérdés Tanácsköztársaságig terjedő szakaszáról írt tanulmányában.²⁶ A kezdődő és fokozódó belső szervezeti válsághoz — amit egyébként az akkori pártvezetés nem is kívánt orvosolni — hozzájárult, hogy az 1903—1904. évek nemzetiségi avantgárdját: a Békés, Temes és Arad megyei román és szerb, aránylag kisszámú szervezett munkásságot és teljesen szervezetlen földmunkásságot a pártvezetés cserben hagyta.

Nem áll módunkban tanulmányunk keretében részletesebben kifejteni, hogy a hazai nemzetiségi avantgarde tényleges cserbenhagyásával mit veszített ez az országgyűlési képviselőre áhító, szociáldemokrata vezetés.

Elegendőnek véljük annak a kiemelését, hogy a párt liberalizálódó politikusai, már a századfordulón „felismerik”, még az 1868. évi nemzetiségi törvényig sem érdeme elmeni, hiszen ez a felszámolás, de legalábbis lényeges elvi módosítás állapotában van. *Garami Ernő*, a Népszava első modern szerkesztője például 1900 karácsonyán levelet intéz a radikális forradalmár balszárnyhoz tartozó *Szabó Ervin*hez.²⁷ Kérésére az megküldi a nemzetiségi törvény szövegét és jelzi: tud Háromszék megye törvényhatóságának, az 1868. évi nemzetiségi törvény elleni kiállásáról. A levél mögül felderengő bizonytalanságból és tévovázásból azonban arra következtethetünk, hogy a párt vezetői még e törvény, az 1868. évi nemzetiségi törvény körüli állásfoglalás kérdésében sem jutottak végleges elhatározásra.

S a soknemzetiségű állam nemzetiségi válságproblémáit elodázní igyekvő kormányzati politikával egyidőben megindul, és a századforduló idejére voltaképp lezárul a szociáldemokrata párt két szárnya, a „mérésékelték” és a „radikálisok” közötti küzdelem. A mérleg az előbbieket, azok javára dől el, akik — jórészt tehetetlenségéből — a létkérdések maguktól való elrendeződésében reménykednek, s akik a nemzetiségi kérdés terén semmiféle lényeges „engedményre”, tehát a nemzetiségi alapjogok biztosítására sem hajlandók.²⁸

Ezért nem jön létre a hazai délszláv nemzetiségi munkásmozgalom önfeláldozó, 1904. évi küzdelme nyomán sem a szervezeti szabályzatnak a nemzetiségi csoportok és tagozatok számára ígért reformja. Ezért lép közbe váratlan erélyességgel a pártvezetés a szlovák nemzetiségi tagozat 1905—1908. évi önállósulási törekvéseivel kapcsolatban. És végül ezért következett be — az elmondottak együttes visszahatásaként — a magyar munkásmozgalom nemzetiségi politikájában is a párton belüli strukturális válságnak a világháborúig egyre erősödő szakasza. Mindez lényegében összefügg a pártvezetésben a századfordulótól lezajlott — már említett — irányváltozással. Ez a reformista vezetés azonban a belpolitikai erőviszonyok teljes felborulása, az eddigi kormányzó Szabadelvű Párt 1905 eleji katasztrofális bukása után maga is válaszütra

kényszerül mind belső szervezeti és választójogi, mind pedig nemzetiségi politikájában.

*

A régi Szociáldemokrata Párt egyik vezetője írja emlékirataiban, hogy az első világháború előtti évtizedben a *választójogi küzdelem* volt a hazai szociáldemokrata mozgalom alapkérdése, „uralkodó mozzanata”. „Minden más kérdést igyekeztünk a politikai napirendről leszorítani — idézi *Kalmár I. György Buchinger* emlékirataiból — vagy minden más kérdéssel szemben a reform elsőbbségét igyekeztünk szembeállítani. Elfogadtuk Lassale-nak taktikai tanácsát, hogy érzéketlennek, süketnek és vaknak kell lenni minden iránt, ami nem függ össze a választójoggal.”²⁹

A kor iratait, a régi Népszava cikkeit és tudósításait, híryanagát tanulmányozva arra a következtetésre jutunk, hogy a fenti értékelés, jóllehet elsődrendű kérdést hangsúlyoz, mégsem fejezte ki teljesen az MSZDP ekkori taktikáját és stratégiáját.

Nemcsak *választójogról* volt szó a párt egykorú közéletében, más pártokkal folytatott nyílt vagy bizalmas párbeszédében, nemzetiségi politikájában.

A „*Kristóffy—Garami paktum*” néven ismert, 1905 nyarán folytatott tárgyalássorozat paktumja „... *politikai alku* volt. Kristóffy az általános választói jog megvalósításának ígéretéért és az ígélet gyakorlati biztosítékaiért elnyerte a Szociáldemokrata Párt politikai szövetségét”.³⁰

Vajon valóban elnyerte-e ezt a politikai szövetséget, amikor a párt jelentős tömegei s a régóta bizalmas tanácsadói szerepet játszó osztrák szociáldemokrata mozgalom és sajtó a paktum ellen volt, s amikor a tárgyalások egyetlen pontját sem valósította meg a természetellenes alkalmi szövetség „erősebb” fele, a diktatorikus kormányzat. A tárgyalások feltárójával idézhetjük a rövidesen nyilvánvalóvá lett félreértés drámai beismerését: „Mi nagyon meg voltunk lepve — írja *Garami*, eltitkolva a létrejött alkut —, de világos volt számunkra az is, hogy a miniszternek [értsd: Kristóffynak] ez csak demagóg célokra, arra való, hogy bennünket a koalícióval szemben kijátszon. De azt kellett-e volna mondanunk, hogy mi ettől a kormánytól nem akartunk választójogot?”³¹

Kérdésben a felelet. Valóban ezt kellett volna mondaniok, az egykorú magyar munkásmozgalmat kompromittáló, a belső nemzetiségpolitikai ellentéteket kiélező, eleve reménytelen tárgyalások helyett.

S ha megállapíthatjuk, hogy az emlékezetes *Kristóffy—Garami paktum* esetében valóban két, egymás iránt teljes bizalmatlansággal viseltető fél ült tárgyalóasztalhoz (feltehetően azért, hogy érdemleges munkát ne is végezzen), mindez fokozott mértékben áll a függetlenségi koalícióval 1907 végétől 1908 őszéig húzódó „malom alatti” tárgyalásokra.³²

Az újabb kutatásokból tudjuk, hogy ezek a hosszadalmas tárgyalások a koalíció, illetve azon belül is *Andrássy Gyula*, a koalíció alkotmánypárti vezére *plurális választójogi javaslatának* védelmét célozták. Ez alkalommal tehát a koalíció volt a kezdeményező. A „fekete gróf”, a szakszervezetek elleni kíméletlen hajsza szervezője 20—30 mandátumot ajánlott fel a szociáldemokratáknak, akárcsak *Kristóffy*, s az ígélet beváltásával éppúgy adós maradt, mint elődje a belügyminiszteri székben.³³

Az MSZDP így maradt akarva-akaratlanul alul az egymást kizáró hatalmi csoportosulásokkal: az osztrák udvari-katonai körök által irányított *Fejérváry-féle* önkényuralommal és a felemás *függetlenségi koalícióval* folytatott tárgyalásokon.

Vitathatatlan, hogy ezek a baljós kísérletek is hozzájárultak ahhoz, hogy az MSZDP nem nyerte meg választójogi harcában szövetségesként a *nemzetiségi munkásmozgalmat* sem, melynek megnyerése érdekében pedig — kivált ezen a szakaszon — a nemzetiségi szekciók gyakorlati működését elősegítő intézkedések révén — a műlthöz viszonyítva — nem keveset tett. Az sem segített, hogy az 1906. évi pártkongresszus elé terjesztett módosított szervezeti szabályzat előírta az országos szervező bizottságok megalakítását, de ugyanakkor kikötötte, hogy a vegyes lakosságú területeken, ahol már működnek párt- és szakszervezetek, nyelvi szekciókat ugyan

lehet szervezni, de „külön nemzetiségi szociáldemokrata szervezetek nem alakíthatók”. A hamvába holt határozat nyomában azután meggyorsult a szlovák, illetve a román tagozatokban, a *csehországi*, illetve a *romániai* pártszervezetek befolyása.

Ismét a *Népszava* mutat rá, már a koalíció szakaszán, 1906 nyarán arra, hogy az egész országgyűlésen nincs számbajövő szövetséges a nemzetiségieken kívül, „akik társadalmi és nemzeti helyzetüknél fogva elég radikális ellenzékét is képviselnek”. Ezt a felismerést, most már mint küszöbön álló veszélyt, az egész polgári sajtó kolportálja, ami szintén kedvezőtlenül befolyásolta a közeledés, még 1909 folyamán a nemzetiségi sajtóban itt-ott (Slovenský Tyždenník, Lupta) felmerülő gondolatát.³⁴

A Népszavának, mint az általános és titkos választójog alapján szervezkedő magyar nemzetiségi összefogás propagálójának így nem sikerült tervéhez *külső* szövetségest sem szereznie a polgári nemzetiségi pártokban, vagy mint a lap hasábjain szerepel, a „*nemzetiségi párt*” megnyerésével.³⁵ Persze ebben a lap hibás nemzetiségpolitikai állásfoglalásai is közrejátszanak. Az országgyűlési pártokat ismertető cikksorozat „*A nemzetiségié*” című közleménye például már az időszak elején, 1905 januárjában arról szól, hogy „... a választási küzdelemben a nemzetiségié nem demokratikus, hanem szigorúan meghatározott nemzetiségi programmal indulnak.”³⁶ A *délszláv* kérdésről szólva egy további, közel egyidejű cikk írója annak a véleménynek ad kifejezést, hogy „a délszlávok, horvátok, szerbek, bosnyákok, macedónok, bolgárok egy nagy délszláv haza alapításáról álmodoznak, és ezért a mégcsak álomkép gyanánt élő hazáért elárulják a meglévő hazájukat”.³⁷ Egy, az MSZDP és a nemzetiségi pártok viszonyát tárgyaló felhivatalos vezércikk 1907 tavaszán odáig megy, hogy valósággal elmarasztalja a „*nemzetiségi párt*” működését.³⁸

Pedig az egyes nemzetiségekkel foglalkozó írásokban ugyanakkor egy valóban széles körű szolidaritás jegyei is felismerhetők. Áll ez elsősorban a különösen gazdag *román* vonatkozású anyagra. Értekezleti beszámolókra, a román aktivista program (Vlád Aurél) 1905. évi bejelentésére, *Apponyi* koalíciós kultuszminiszter magyar nyelvi vallásoktatási rendelete elleni nemzetiségi tiltakozás támogatására. A nemzetiségi sajtó (munkás és polgári) elleni sajtórendészeti zaklatás elítélésére, még a görögkeleti egyház nagyszabeni félhivatalosa, a *Telegraful Român* esetében is.³⁹

Külön figyelmet érdemel a nyilatkozatok sorában Aurel *Cristea*, az *Adevêrul* budapesti román szociáldemokrata hetilap szerkesztőjének cikke, melyben — első lépcsőként — valósággal kidolgozza a magyar és nem magyar munkásmozgalom közötti szorosabb kapcsolat formáját a szakszervezetek szabad szervezeti együttműködésében.⁴⁰

Nem kevés érdekességet tükröznek a hazai *szerb* szociáldemokrata párttagozat kongresszusi beszámolóí,⁴¹ de nem kevésbé a kisebb helységeken tartott helyi népgyűlési tudósítások. *Kondor* Bernát budapesti küldött például 1905 késő őszén Nagyikindán mondja ki a tételt: „A közös harc pedig: az általános, egyenlő és titkos választói jog.”⁴²

Különösen nagy feladatot jelent az egész nemzetiségi anyag közel kétharmadát jelentő *horvát* vonatkozások, cikkek és tudósítások áttekintése. Ezekben a közleményekben szó esik a magyar—horvát kapcsolatok új, a munkásmozgalmat felölelő formájának megteremtéséről. A horvát-szlavonországi választójogi küzdelem munkásmozgalmi kezdeményezéseiről, a zágrábi munkáslapot, a *Slobodna Riječ*et ért hatósági üldözés elleni tiltakozásról⁴³ és nem utolsósorban, cikkek végtelen során át az oszt-rák katonai-politikai körök által indított *zágrábi* „*felségárlási*” pör elleni éles és fáradhatatlan demonstrációról. A „*felségárlási pör*” hírhedt zágrábi ítélete ellen tiltakozva a *Népszava* kiküldött munkatársa megdöbbenve kérdezi: a Zágrábban harmincnégy emberre kimért 184 esztendei börtön hallatára felmerül a kérdés: „Európában vagyunk-e?”⁴⁴

A lényegesen kevesebb számú *szlovák*, a töredék *hazai német* és *erdélyi szász* adalékokkal zárhatjuk a vázlatos áttekintést. Az előbbieken a hangsúly a választójogi küzdelmen van, az utóbbi szórányos híradásokat az teszi érdekessé, hogy a lap

felismeri és jelzi a hagyományosan kormánytámogató szász polgári mozgalom lassú radikalizálódását, a pártonbelüli ellenzék jelentkezését.⁴⁵

A „darabont-korszak” és a koalíció szakaszán a magyar munkásmozgalom lapja — mint a vázolt adatokból is kitűnik — erejét a továbbiakban kiszélesedő, valóban népmozgalommá váló választójogi küzdelemre összpontosította. Ebben látta mind a társadalmi-gazdasági problémák, mind a nemzetiségekkel való tartós megegyezés lehetőségét. Nemcsak a *Népszaván* s az egykorú, a szervezeti kérdésben olykor merev és korszerűtlen szociáldemokrata pártvezetésén múlt, hogy e nemzetiségi kérdés hazai megoldására a hosszú lejáratú választójogi küzdelem már nem bizonyult elegendőnek.

Van ennek a széles sodrású, sokoldalú időszaknak azonban még egy el nem hanyagolható irodalom- és művelődéstörténeti, és persze sajtótörténeti vonatkozása. Az 1905. május elsejétől végleg napilap *Népszava* nemcsak szerkesztésében, belső megjelenési formájában: vezercikktemái megválasztásában, tördelésében, modern rovatbeosztásában válik néhány hónap alatt első vonalbeli fővárosi napilappá. Az lesz irodalmi szintjét tekintve is. Az 1909. évi karácsonyi számában a *Bresztovszky* Ernőék szűk köre, az „új irodalmi mag” révén oly nehezen megvédett⁴⁶ *Ady* Endrével, *Babits* Mihállyal és *Juhász* Gyulával az élen felvonul a modern irodalom színe-java, kifejezve együttérzését, összetartozását a magyar munkásmozgalom és sajtója „szabadságharcával”, mely valóban ezekben az években válik azzá.

*

Vizsgálódásunk befejező szakaszán arra igyekszünk — ismét csak vázlatosan, jelzésszerűen választ adni, hogyan tükröződik a nemzetiségi kérdés a világháború előtti évek *Népszavájában*. Nyilvánvaló, elsősorban arra kell tekintettel lennünk, hogy a munkapárti uralom választójogi és nemzetiségpolitikai nyomását, a *Khuen*, *Lukács* majd a *Tisza* István nevéhez fűződő kormányzati szakasz nemzetiségpolitikai köztététét hogyan érzékeli és érzékelteti a magyar munkásmozgalom sajtója.

Minden másnál jobban érzékelteti a fővárosi választójogi tömegtüntetésről, az emlékezetes „*Vérőrös Csütörtök*”-ről szóló drámai *Népszava*-tudósítás és *Babits* egykorú mozgósító erejű versének nyitánya

*Pest utcái között rohanó nép, puskalövések
rendőr, tört üvegek, népszava forradalom⁴⁷*

Igen, így volt, s értelmét, várható következményeit nemcsak a munkásmozgalomban, a kormányzat köreiben is felismerték. *Tisza*, a második miniszterelnöksége, tehát 1913. június tizedike előtti szakaszon az 1910. évi választásokon győztes, új típusú *Munkapárt* (teljes nevén: a Nemzeti Munkapárt) létrehívója uralomrajutása kezdetétől a közvetlen tárgyalások taktikájához folyamodott. Ezeket a tárgyalásokat csak egyes nemzetiségek felé és bizonyos mértékig kísérte meg. Egyrészt, mert szlovák és szerb vonatkozásban miniszterelnök elődei eleve berekesztették az eredménytelenség biztató „paktumtárgyalások” lehetőségét. *Khuen-Héderváry* ugyanis 1911 nyarán, aktív miniszterelnök korában érdemi válasz és intézkedés nélkül hagyta a *Szlovák Nemzeti Párt* mártoni küldöttségének kulturális emlékiratát, pedig ebben csak minimális, általános és középiskolai, valamint közművelődési sérelmeik orvoslását kérték, mint azt a *Népszava* vonatkozó, a szlovák küldöttségjárásról és a sértő elutasítás nyomán támadt elzárkózó közhangulatról szóló rövid tudósításai jelzik.⁴⁸ A szlovák polgári és munkásmozgalom érdemi válasza félreérthetetlenül 1914 tavaszán, tehát már a kormány paktumtárgyalásainak kudarca után nyilatkozik meg. *Lehocky* Emanuel, a szlovák szociáldemokrata tagozat titkára, a nyilvánvaló különállás jegyében jelenti be ötponos, az általános és titkos választójogra alapozott, nép- és középiskolai, továbbá közigazgatási, valamint a magyar nyelv kötelező ismeretével szemben emelt programját.⁴⁹ Sajátos összjátéka a sorsnak, hogy éppen ezen az 1914. április

19—20-i kétnapos pozsonyi értekezleten, a szlovák szociáldemokraták IV. kongresszusán, *Buchinger* a szakszervezetekben érvényesítendő magyar nyelvi asszimilációról is említést tesz, amivel az MSZDP és a szlovák párttagozat közötti válság ismét kiéleződött. Ez a szükségtelen vizsály több tapintattal és a szlovák munkásmozgalmat kívánságai megértőbb intézésével elkerülhető lett volna, hiszen éppen a *Népszava* egy korábbi közleményéből tudjuk, hogy ugyanez a *Lehocky* 1913 elején, a rendkívüli pártkongresszuson heves támadást intézett a Szlovák Nemzeti Párt ellen, amiért az elzárkózott a választójogi küzdelemtől és a tömegsztrájkktól.⁵⁰ Most mégis a Szlovák Nemzetiségi Párt kerül előtérbe. 1914 májusában, a Budapesten tartott értekezleten semmisnek mondják a *Tisza* és *Juriga* Nándor szlovák nemzetiségi képviselő között már-már létrejött bizalmas egyezményt. A gyűlést követően, mely határozatlanlag bizalmatlanságát nyilvánítja Tiszával szemben, egy későbbi bizalmas tanácskozáson létrehívják a szlovák nemzeti tanácsot, melyhez *Lehocky* révén a szlovák munkásmozgalmat is csatlakozik, amit az ekkori mozgalom mai szlovák szakértője is elmarasztal.⁵¹

A szlovákéhoz hasonló helyzet alakul ki az 1910. február 8-án és 9-én Budapesten a Vasmunkás-Otthonban tartott magyarországi szerb szociáldemokrata értekezleten, ahol *Kosztá Isskruljev*, a szindikalista-szocialista csoport vezetője a parlamentarizmus elleni harcra és önkormányzattal rendelkező szervezetek alapítására szólítja fel az értekezletet. A tárgyalások záró szakaszán felszólaló *Csizmádia* Sándor, a központ küldötte viszont ezeket a pártszervezeteket szükségtelennek mondja, és helyükbe földmunkás szervezeteket, gazdasági csoportosulásokat javasol.⁵² Pedig a körülmények ismét kedvezhetek volna az összefogásnak. A *Népszava* például 1912 nyarán egész sor tiltakozásról ad hírt a szerb nemzeti-egyházi autonómia kormányzati felfüggesztésével kapcsolatban.⁵³

A *Népszava* időnként megemlékezett a hazai német és rutén (kárpátukrán), valamint az erdélyi szász kezdődő ellenzéki mozgalmakról is. A magyarországi német földmunkás és bányász szervezet 1912. április 8-án a budapesti Gutenberg Otthonban tartott értekezletének tudósítója megállapítja, hogy ez a leggyengébb és elmaradottabb szervezet, ennek lenne szüksége a legtöbb támogatásra.⁵⁴ Az erdélyi szászokat pedig éppen a Tisza-féle román paktumtárgyalásokkal kapcsolatban — a Magyar Hírlap nyomán — idézi a *Népszava*. „Nem kizárt — írta a lap —, hogy a románoknak a munkapártba való belépését a szászoknak a kilépése fogja követni.”⁵⁵ S hogy ez a mozgalom tömegbázisra épül, arról a kétezer résztvevő jelenlétében tartott, 1914. április 19-i nagyszabású szász népgyűlésnek a lapban ismertetett tudósításából értesülünk. Ez a gyűlés ugyanis nagy többséggel tudomásul veszi *Brandisch* Rudolf szász képviselő bizalmatlansági bejelentését és kilépését a kormánypartból.⁵⁶ A körképhez tartozik, hogy a *Népszava* nemcsak 1913 őszétől 1914 márciusig közölt állandó cikksorozatot a „máramaroszigeti rutén monstre pör”-ről, és mindvégig — jórészt *Aradi* Viktor tudósításai révén — rokonszenvvel kíséri a vádlottak sorsát a minden jogalapot nélkülöző skizmapörben hozott „vér-ítéletig”.⁵⁷ Fontos körülmény, hogy a lap már évekkel előbb az ökörmezői kárpátukránok nyomorúságáról hosszabb szociográfiai helyzetjelentésben számol be.⁵⁸

Az a két nemzetiség, amelyre *Tisza* a valódi nemzetiségi paktumot alapozni szerette volna, a horvát és a román volt. A lap 1910. szeptember 9-én jelzi, hogy *Tomasics* bán szívesen venné a horvát-szerb koalíció közeledését. A koalíció azonban már ekkor — mint olvassuk — „nagy ellenzéki blokk megalapításán dolgozik”, amit az élesedő katonai-közigazgatási nyomás elleni tiltakozásul a horvát szociáldemokraták 1911 júliusi gyűlése is támogat.⁵⁹ Amikor pedig 1912 januárjában *Tomasics* Miklós bán megbukik és kezdetét veszi *Cuvaj* Ede báni, majd rendkívüli királyi biztosi önkényuralma, a magyar munkássajtó az elmarasztaló és tiltakozó cikkek, felhívások, nyilatkozatok sorával védelmezi a katonai önkényuralomnak kiszolgáltatott horvát munkásságot, és egyben a társországok egész lakosságát.⁶⁰ Ismeretes, hogy *Cuvaj* leváltása után báró *Skerlec* Iván rövid királyi biztosi, majd báni uralma után, 1913 végén helyreáll a korábbi polgári helyzet Horvátországban. És itt, ezen a

szakaszon — 1913 őszétől 1914 tavaszáig — Tisza valóban létrehoz egy bizonyos magyar—horvát kormánypárti paktumot, amennyiben a szerb-horvát koalíció kormányba léptetésével felújítja a horvát kormánypartot. 1914 márciusának végén azonban már arról tudósít a Népszava, „Tisza István horvát—magyar békéje olyan erős, hogy a rend már egészen felbomlott Horvátországban.”⁶¹ Ettől kezdve a világháború kitöréséig több ifjúsági, jórészt magyarellenes tüntetés is zajlik le Zágrábban, ami jól tükrözi az egyetlen megvalósult „paktum” valódi értékét. „Tisza békéje, horvát és román békéje — olvassuk a lapban 1913 december elején, amikor a Román Nemzeti Párttal folytatott tárgyalásokban is némi előrehaladás mutatkozott — nem is azt jelenti, hogy Tisza és a magyar feudális uralom ki akar békülni a nemzetiségi néppel. Hanem azt, hogy ki akar békülni a nemzetiségi tömegek nemzetiségi elnyomóival.”⁶²

Ez a fontos megállapítás helyezi kellő megvilágításba Tisza egész, a hazai Román Nemzeti Párt vezetőivel folytatott paktumpolitikáját is. A több mint három és fél évre nyúló tárgyalásoknak most csak három főbb mozzanatát emeljük ki. Az első a Tisza bizalmi embereként tekintett Mihó János szászvárosi ügyvédnek és földbirtokosnak a Népszavában is ismertetett két nyilatkozata, melyekben végül is általános választójogot, ötven román nemzetiségi mandátumot, három új püspökséget, további román főgimnáziumokat és egész sor törvényhatósági engedményt kíván.⁶³ A tárgyalások második szakasza 1913 végétől 1914. február 17-ig a román nemzeti komité végleges elutasító határozatáig terjed. Ezen a szakaszon a lap közli a kibővített engedményeket, amelyekben most már a két román egyházat érintő engedmények is szerepelnek. A Mihó-féle kezdeti tárgyalási alaplól azonban itt már kimarad az általános, közvetlen és titkos választójog alapkövénysége. „A román vezetők többsége — írja a lap kommentátora — egyszerűen elalkudta a népjogokat nyelvi előjogokért, amelyekben más nemzetiségek nem részesülnek, csak a románok.” Ugyanebben a közleményben a Népszava — a Magyarország nyomán — elvi nyilatkozatot közöl Károlyi Mihálytól, aki nemzeti szempontból rendkívül sérelmesnek tartja a paktumot, mert csupán arról van benne szó, hogy a kormánypartba bekényszerítik a román nemzetiségi partot. Ezért sérelmesnek tekinti a paktumot a többi nemzetiségre, amelyek nem részesülnek a paktumtárgyalások engedményeiben, és végül sérelmesnek a választójogi küzdelem egészére, mert kiindulási pontja antidemokratikus.⁶⁴ Mielőtt azonban még a harmadik fázisra, az országos vitára kerülne „román paktum”, a Román Nemzeti Párt központi végrehajtó szerve, a román nemzeti komité, 1914. február 17-én tartott ülésén egyhangúlag elutasítja Tisza ajánlatait. Ezzel a „magyar—román békére” vonatkozó tárgyalások a legteljesebb kudarccal végződtek, a paktumtárgyalások nem éledtek fel többé és Tisza 1914. február 20-án a képviselőházban beismerte a tárgyalások kudarcát,⁶⁵ amin a későbbi hosszadalmas országgyűlési elemző vita már mit sem változtat. A román nemzeti komité is elhallgat. Az utolsó, világháború előtti, Désen Mihály Tivadar, a Román Nemzeti Párt elnöke házában tartott ülésen a résztvevők csak arra szorítkoznak, hogy tovább folytatják a román nemzetiségi part ellenzéki harcát.⁶⁶

A Népszava első világháború előtti nemzetiségi vonatkozású anyagának még egy igen fontos csoportjáról teszünk befejezésül említést. A magyar munkásmozgalom lapja, mely kezdettől a nemzetiségre való tekintet nélküli demokratikus szabadságjogok s ebből következően az általános és titkos választójog alapján áll, mindenféle nemzeti gyűlölködéssel szemben felveszi a küzdelmet. Szinte egyedül álló az az elvi és erkölcsi bátorság, amellyel a szarajevói merénylet után veszélyeztetett magyarországi és monarchiabeli szerbség létérdekei mellett kiáll.⁶⁷ A Minden elnyomás ellen című vezércikkben a lap az üldözött szerbség és a veszélyeztetett munkásmozgalom helyzeti és érdekezésségét hangsúlyozza. „A magyar szociáldemokrata munkásságnak már azért is minden erejével tiltakoznia kell a szerb nép elnyomása és üldözése ellen, mert íme, a szerbek nemzeti elnyomását máris nyomon követi a bosnyák és horvát szocialisták osztályüldözése, és éppen nagyon nyomon követheti az magyar vagy az osztrák szocializmus üldözése is.”⁶⁸ A világháború küszöbén ezért

„a minden elnyomás ellen szegeződő küzdelemre” szólít, a háborús uszítással szemben a nemzetközi szolidaritásra. „Bátran és nyíltan kell hirdetnünk — hangzik a Szerbiának küldött végzetes ultimátum reggelén a felhívás — Magyarország népe nem akar és nem tűr vérontást.”⁶⁹

Ezzel a felhívással zárul a választójogi küzdelemért és nemzeti egyenjogúságért folytatott harc, az uralkodó osztályok és a kiváltságos rétegek paktumai és a pusztító háború veszélye elleni tiltakozás nagyszabású dokumentumanyaga a régi Népszavában.

IRODALOM

1. Szakasits Árpád: A Népszava szabadságharca. [Előszó] = A Népszava szabadságharca. Szemelvények 75 év szocialista sajtójából. Bp. [1947], Népszava Könyvkiadó, Világosság ny., 5. p.
2. Révész Mihály: A Népszava története. 2. kiad. Bp. [1945?], Népszava kiad. Légrády ny. 45 p.
3. A szemelvényes és válogatott, alkalmi kiadások sorából az 1. sz. jegyzetben említett A Népszava szabadságharca cikkgyűjteményt emeljük ki.
4. Vincze Edit, S.: A Népszava történetéhez. = Uő.: Az útkeresés évtizedei. Tanulmányok a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1868—1898. Bp. 1977. Gondolat. 373. p.
5. Révész M. érdemes művének kivált a kezdeti, a Szociáldemokrata Párt alapítása előtti sajtótörténeti közléssel érdemelnek figyelmet.
6. Megítélésünk szerint a „kérdés” napjainkban nem is lehet többé vita tárgya. Hiszen — az utóbbi negyedszázad szakirodalmában — nincs többé olyan adat, amely a Népszava 1877. évi önálló lapalapításának tényét kétségbevonná. Amit döntő bizonyítékként az is bizonyít, hogy a lap fejlécén 1877-ben az első évfolyam megjelölés szerepel. — Új M. lex. 5. köt. Bp. 1962. Akad. Kiadó. 181—182. p. M. Irod. lex. II. köt. Bp. 1965; 366—7. p.
7. A kor és a párt politikájának értékelésére ld.: Mucsi Ferenc: A Kristóffy—Garami paktum.. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt taktikája az 1905—1906. évi politikai válság időszakában. Bp. 1970. Kossuth Könyvkiadó. 13—14. p.
8. A pesti munkások felhívása: A kolozsvári testvérekhez. = Általános Munkás Ujság. 1870. máj. 8; 6. sz., — Iratok a nemzeti kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. (A továbbiakban: Iratok) I. köt. 235—236. p.
9. „Szervekedjétek, alakítsatok egyleteket a szász, a román kerületekben és városokban... Ha ezt tesszitek, akkor megalakul a magyarországi »Munkásdandár« egyik derék zászlóalja az erdélyi »munkászászlóalj«. Akkor mondhatjuk nektek nagy Petőfink, az egyedüli magyar »Proletárköltő« szavával: »Nem mondom én nektek jó Erdélyiek előre! úgyis előre mentek.«” Uo., 1870. máj. 8; 6. sz., — Iratok I. 236. p.
10. A nemzeti kérdés. (Egy szerb elvtárstól.) — Munkás-Heti-Krónika 1877. jan. 7; 1. sz., 1. p. — illetve Wo liegt Ungarn's Heil. = Arbeiter-Wochen-Chronik 1866. dec. 24. sz. — Magyar szövegben közli: MMTVD I. 312—315. p.
11. Uo., 313. p.
12. Zur Ausweisung der Neusatzer Sozialisten. = Arbeiter-Wochen-Chronik 1879. jún. 1; 22. sz. — Magyar szövegében: A pesti munkássajtó az újvidéki szocialisták kiutasításáról. = Iratok I. 625—627. p.
13. Horváth János: Valami a hazafiságról. = Népszava, 1, 1877. nov. 11. 13. sz., 3. p.
14. Kupa Árpád: A nemzeti kérdés Magyarországon. = Népszava, 8, 1880. aug. 22; 34. sz., 2. p.
15. Csorba Géza: A nemzeti kérdés (Színmű három felvonásban.) = Népszava, 8, 1880. júl. 4.—aug. 22; 34. sz., 2—3. p.
16. Népszava, 8, 1880. aug. 22; 34. sz., 2—3. p.
17. Táncsics Mihály: Születésem 81-ik évfordulóján. = Népszava, 8, 1880. ápr. 18; 16. sz., 1—2. p.
18. Lázonganak Hercegovinában. = Népszava, 12, 1884. jan. 13; 2. sz., 1. p., A csehországi szövömmunkások. = Népszava, 12, 1884. márc. 30; 13. sz., 3. p., Sztrájk a pribrami [Pribram] bányában. (Különfélék.) = Népszava, 20, 1892. júl. 22; 30. sz., 6. p., A felvidéki nép insége. [Cikk.] = Népszava, 20, 1892. márc. 25; 13. sz., 1—2. p., A házaló gyolcsos-tótok ügyében... = Népszava, 13, 1885. márc. 29; 13. sz., 2. p.
19. A kivándorlottak pénzküldeményei. [Tud.] = Népszava, 16, 1888. márc. 4; 10. sz., 2. p., A kivándorlás. [Cikk.] = Népszava, 16, 1888. ápr. 15; 16. sz., 1. p.
20. Szocialisták kongresszusa Ausztriában. [Cikk.] = Népszava, 16, 1888. dec. 23; 52. sz., 2. p.

21. *Comenius János*. [2. vcikk.] = Népszava, 20, 1892. ápr. 1; 14. sz., 1–2. p.
22. *Nemzetiségi izgatás*. [Cikk.] = Népszava, 27, 1899. jún. 16; 47. sz., 2–3. p.
23. *A magyar és román ifjúság közti harc*. = Népszava, 21, 1893. márc. 31; 13. sz., 1–2. p., *Heti szemle*. [Tud.] = Népszava, 23, (1.), [új, abbamaradt napilapszámozással, 1895. máj. 1. és 1895. szept. 28. között]. 1895. aug. 16; 113. sz., 1. p.
24. *A magyarországi szociáldemokrata párt elvi nyilatkozata*. = Népszava, 21, 1893. jan. 13; 2. sz., 2. p.
25. *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Bp. 1962. Tankönyvkiadó. 631. p.
26. *Kende János: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903–1919*. Bp. 1973. Akad. Kiadó. 29. p. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 68.)
27. *Párttörténeti Intézet Archivuma*. 729. Fond. 6., ö. e., 18. p. — Az adatról *Litván György* megítélt szívevége révén értesültünk.
28. *Vö.: Erényi Tibor: A forradalom és reform kérdése Ausztria–Magyarország munkásmozgalmában a századfordulón*. (Kiny. a Párttörténeti Közlemények 1975. évi 2. számából.) Bp. (1975), 11. p.
29. *Kalmár I. György: Szociáldemokrácia, nemzeti és nemzetiségi kérdés Magyarországon (1900–1914)*. Bp. 1976. Akad. Kiadó. (A továbbiakban: *Kalmár i. m.*), 88. p.
30. *Uo. és Buchinger M.: Küzdelem a szocializmusért*. I. köt. é. n. Népszava kiad. 308. p.
31. *Mucsi Ferenc: A Kristóffy–Garami paktum*. Bp. 1970. Kossuth Könyvkiadó. (A továbbiakban: *Mucsi i. m.*), 51–52. és 58–59. p.
32. *Kende János: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája 1903–1919*. Bp. 1973. 48–49. p., id. még *Erényi Tibor: Az 1918 előtti magyarországi munkásmozgalom és a nemzetiségi kérdés*. = A magyar nacionalizmus kialakulása és története: Bp. 1964, Kossuth Könyvkiadó, Zrínyi Ny. 187–208. p.
33. *Ld. Kende i. m.* 48–50. p.
34. *Hogy mulatnak a magyar urak*. = Népszava, 34, 1906. júl. 11. sz. — *Kalmár i. m.* 113. p. és 133. p.
35. *A választójogi harc és a nemzetiségek*. [Vcikk.] = Népszava, 36, 1908. jún. 23; 149. sz., 1. p.
36. *A parlamenti pártok. V. A nemzetiségek*. — Budapest, január 18. [Cikksor. 5. része] = Népszava, 33, 1905. jan. 19; 8. sz., 1. p.
37. *Hazafiság, nemzetköziség*. [Vcikk.] = Népszava, 33, 1905. ápr. 15; 13. (51.) sz. [A zárójel előtt a régi, a zárójelben az új számozás], 1–2. p.
38. *Népszava = Pártunk és a nemzetiségek*. [Vcikk.] = 5, 1907. jún. 25; 150. sz., 1. p.
39. *A román nyelvű [így!] elvtársak értekezlete Lugoson*. = Népszava, 33, 1905. dec. 1; 234. (72.) sz., 5. p. — *Románajkú munkások gyűlése Budapesten*. = Uo., 35, 1907. jún. 25; 150. sz., 11. p. — *Románajkú elvtársaink országos értekezlete, Arad, január 8*. = Uo., 36, 1908. jan. 9; 8. sz., 8. p. — *Románajkú elvtársaink értekezlete, Temesvár, jún. 1*. = Uo., 37, 1909. jan. 15; 12. sz., 10. p., *A román nemzetiségek programját ...* [Rövid tud.] = Uo., 33, 1905. jan. 10; 4. sz., 3. p., *Lucaciu az Apponyi-féle nyelvrendeletéről*. [Tud.] = Népszava, 37, 1909. szept. 28; 229. sz., *Hajszja a nemzetiségek ellen*. = Népszava, 7, 1909. dec. 24; 305. sz.
40. *Cristea, Aurel: A magyarországi románajkú munkásság és [a] szociáldemokrata párt*. = Népszava, 37, 1909. szept. 28; 228. sz.
41. *A szerbajkú elvtársak értekezlete*. (1906. jan. 7–8. Újvidék.) = Népszava, 34, 1906. jan. 12; 10. sz., 9. p. — *Szerbajkú elvtársaink országos értekezlete*. = Uo. 36, 1908. jan. 11; 10. sz., 8. p. — *A szerbajkú szociáldemokraták értekezlete. A választójogért való küzdelem jegyében ...* = Uo. 36, 1909. okt. 21; 251. sz., 10–11. p.
42. *Nagykikinda*. [Tud.] = Népszava, 33, 1905. nov. 28; 206. (244.) sz., 5. p.
43. *A horvátok*. [Vcikk.] = Népszava, 33, 1905. máj. 11; 35. (72.) sz., 1. p., *December 12-ike Zágrábban*. = Népszava, 35, 1907. dec. 13; 295. sz., 1–2. p., *A bán és a horvát szociáldemokrácia*. = Népszava, 36, 1908. okt. 6; 238. sz., 7. p.
44. *A zágrábi ítélet*. = Uo. 1909. okt. 6; 236. sz., 1–2. p.
45. *A tót nemzetiségek és az általános választójog*. = Népszava, 33, 1905. szept. 3; 133. (172.) sz., 4. p. — *A magyarországi tótajkú szociáldemokraták III-ik országos értekezlete*. — *A szervezetek kiépítése*. = Uo. 1908. márc. 17; 66. sz., 11. p., — illetve: *A magyarországi német néppárt a választójogért*. = Népszava, 37, 1909. jan. 5; 3. sz., 2–3. p. — és végül: *A kormányhoz hű százsz képviselők*. = Uo., 6, 1908. dec.; 288. sz., 1–2. p.
46. *Vö. Bessenyei György: A Népszava vitája Ady Endréről és a modern magyar irodalomról*. = Magyar Tudomány LXXVII (új folyam X.), 1965. okt. 10. sz., 628–67. p.
47. *Hogyan születik a forradalom ...* = Népszava, 40, 1912. máj. 25. sz. és [A Népszava szabadságharca, Bp. 1947, 80–88. p.] *Babits M.: Május huszonehárom Rákospalotán*. = A Népszava szabadságharca, 89. p.

48. *Tótnyelvű középiskolák felállítását kívánja a tót nemzetiségi párt...* = Népszava, 39, 1911. júl. 1; 155. sz., 4. p., *Kijózanodnak a tót nemzetiségek.* = Népszava, 40, 1912. febr. 2; 46. sz., 3. p.
49. *A tótajkú elvtársak országos értekezlete.* = Népszava, 42, 1914. ápr. 21; 94. sz., 11. p.
50. *A tót nemzetiségi párt és a tömegsztrájk.* = Népszava, 41, 1913. febr. 11; 6. sz., 4. p.
51. *A tót nemzetiségi párt Tisza ellen.* = Népszava, 42, 1914. máj. 27; 123. sz., 3–4. p., *Kende i. m. 74. p. és Gosiorovskij, Milos: Adalékok a szlovák munkásmozgalom történetéhez,* 62–6. p.
52. *Szerbajkú elvtársaink V. értekezlete.* = Népszava, 38, 1910. febr. 16; 9. sz., 11. p.
53. *A szerb egyházi önkormányzat felfüggesztése.* = Népszava, 40, 1912. júl. 26; 176. sz., 4. p. — *Osztályharc és abszolutizmus az egyházban.* = Uo. 1912. júl. 27; 177. sz., 1–2. p. — *A szerb radikálisok és az egyházi autonómia.* = Uo., 1912. aug. 4; 184. sz., 3. p.
54. *A németajkú elvtársak országos pártértekezlete.* = Népszava, 40, 1912. ápr. 11; 87. sz., 10. p.
55. *A román paktumról...* = Népszava, 40, 1914. jan. 9; 8. sz., 3. p.
56. *A szász egység.* = Népszava, 40, 1914. ápr. 21; 94. sz., 3. p. — *Előzményként: Szakadás a szászok között.* = Uo., 1914. ápr. 18; 92. sz., 3. p.
57. *A máramarosi „lázitók”.* = Népszava, 41, 1913. szept. 28; 228. sz., 13–14. p., *A máramarosi vértételt.* — 32 vádlottat elítéltek 37 évi és 11 havi államfogházra és 6800 koronára, 23 vádlottat felmentettek. = Népszava, 42, 1914. márc. 4; 54. sz., 4–5. p.
58. *A ruthén nyomorúság. Borzalmak Északmagyarországról.* = Népszava, 38, 1910. dec. 10; 29. sz., 10. p., és — dec. 11; 294. sz., 8. p.
59. *Készül a pakli Horvátországban.* = Népszava, 38, 1910. szept. 9; 214. sz., 2. p., *Horvát ellenzéki blokk.* = Népszava, 38, 1910. dec. 14; 296. sz., 4. p., *A horvát szociáldemokraták vasárnapi népgyűlése.* = Népszava, 39, 1911. aug. 1; 196. sz., 8. p.
60. *Rémuralom Horvátországban.* = Népszava, 40, 1912. febr. 2; 28. sz., 4. p., *A horvát alkotmány felfüggesztése.* = Népszava, 41, 1913. ápr. 4; 80. sz., 2. p.
61. *A horvátországi „rend”.* = Népszava, 42, 1914. márc. 22; 70. sz.
62. *Horvát béke.* [Veikk.] = Népszava, 41, 1913. dec. 7; 287. sz., 1–2. p.
63. *A román béke...* = Népszava, 38, 1910. nov. 30; 284. sz., 3–4. p.
64. *Sajtószabadság és paktum.* = Népszava, 42, 1914. jan. 11; 10. sz., 3–4. p.
65. *Meghiúsult a román paktum.* = Népszava, 42, 1914. febr. 18; 42. sz., 5–6. p., *A román paktum.* — *Tisza beszéde a paktum tárgyalásokról.* — *Mit kapnak a nemzetiségek.* = Népszava, 42, 1914. febr. 21; 45. sz., 4–5. p.
66. *A román nemzeti komité.* = Népszava, 42, 1914. máj. 7; 107. sz., 4. p.
67. *Gyilkosságból nemzeti kérdés.* = Népszava, 42, 1914. jún. 30; 152. sz., 4. p. — *Négyezer szerbet kiutasítanak.* = Uo. 1914. júl. 4; 156. sz., 5. p. [Boszniából. — A „Népszava” tudósítójának beszélgetése Kobasits Istvánnal, a sarajevói Srpska Rijec szerkesztőjével.]
68. *Minden elnyomás ellen.* [Veikk.] = Népszava, 42, 1914. júl. 9; 160. sz., 1–2. p. — *Előzményként: A merénylet árnyékában.* = Uo. 1914. júl. 8; 159. sz., 5. p.
69. *A háború réme kísért.* [Veikk.] = Népszava, 42, 1914. júl. 23; 172. sz., 1. p.

HEGYI ANDRÁS

A Népszava és a magyar munkásmozgalom

Májusban ünnepeltük a Népszavának, a magyar munkásmozgalom máig is élő orgánumának századik évfordulóját. Az évszázados fennállás különösen emlékezetes egy olyan lap életében, amely szinte egyidős a hazai munkásmozgalommal, annak fontos propagandistája, agitátora és szervezője volt, tükrözte erőnyeit, kifejezte győzelmeit, de gyengeségeit és kudarcait is. Gyakran kijelölte, máskor nyomon követte annak történelmi útját egészen a kivívott munkáshatalomig és a szocializmus építéséig.

E tanulmány szűk kereteiben mindössze arra vállalkozhatunk, hogy felvázoljuk a lap legfontosabb fejlődési szakaszait, kiemeljük a Népszava történetének néhány, máig is érvényes tanulságát.